

СЕКЦІЯ ХІХ. РЕЛІГІЄЗНАВСТВО ТА БОГОСЛОВ'Я

DOI 10.62731/mcnd-12.04.2024.004

ТЕХНОАНІМІЗМ В УКРАЇНІ: ПОШИРЕННЯ АНІМІСТИЧНОЇ ОНТОЛОГІЇ ЗА МЕЖІ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Пономаренко Олександр Іванович

аспірант кафедри релігієзнавства

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Науковий керівник: Панчук Ірина Іванівна

доктор філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Український традиційний світогляд переповнений анімістичним сприйняттям світу довкола людини. Однак, межі “традиційності” цього світогляду стають все більш і більш розмитими у глобалістичному світі сьогодення. Здається, варто людині бодай трохи віддалитися від традиційного для нашої культури оточення, як вона миттю розчиняється у “загальноприйнятому” натуралістичному розумінні буття.

Як реакцію на подібні переймання, можна споглядати активне поширення міту про легке та вільне життя людини в селі “у гармонії зі світом” – наново постає подоба відродженого та видозміненого образу “благородного дикуна”. Проявляється подібне, наприклад, у новітній естетичній течії “cottage-core”¹, наповнення якої часто ґрунтується на доволі поверхневому погляді на сільське життя та пошуці “духовної близькості” людини зі світом, представленим виключно Природою.

Насправді ж, причин перейматися засиллям натуралізму, як світоглядної призми, немає. Йому не вдається і не може вдатися витіснення вищезгаданого анімізму з багатьох причин. Однак, цікавішим для нас тут є саме пошук людиною “духовної близькості” з Природою, спробі знайти у ній супутницю, подругу, якою вона була для “традиційного суспільства”, на противагу “байдужому” Місту. Цей поверхневий погляд на “традицію” як “близькість до природи”, інколи замилює нам очі у спробах розгледіти прояви традиції в побуті й міських жителів.

Попри все ще живе та поширене сприйняття анімізму за світогляд, що визначається “наділенням неживих речей душею”, ми уникнемо послуговування подібним визначенням на користь сучаснішого. Таке знаходимо у праці Едуарду Вівейруша де Кастро “Космологічний дейксизм та амеріндіанський перспективізм”, де він, посилаючись на попередніми напрацюваннями Філіпа Десколи², дає лаконічну

¹ “Back to nature: Why cottagecore is the perfect escapism”, Irish Independent, accessed April 1, 2024. <https://www.independent.ie/life/back-to-nature-why-cottagecore-is-the-perfect-escapism/39125784.html>

² Descola, Philippe, and Gisli Palsson, *Nature and society: anthropological perspectives*, (London: Routledge, 1994).

та влучну характеристику цієї світоглядної одиниці:

“Анімізм можна визначити, як онтологію, що постулює соціальний характер відносин між людьми та нелюдьми: простір між природою та соціумом сам по собі є соціальним.”³

І вже у світлі цього визначення ми перейдемо до основної теми цього тексту, одного з внутрішніх явищ анімізму – техноанімізму. Техноанімізм – це культурна практика, що проявляється через поширення анімістичної у своїй суті взаємодії на предмети та явища, існування яких є наслідком технологічного прогресу. І саме це явище цікавить нас у дослідженні сучасної української онтології.

Для початку, відмітимо давнину явища техноанімізму, як такого. Суб’єктивізація явищ та предметів утворених внаслідок людської діяльності, не є чимось новим для людства. Специфічну соціальну взаємодію зі знаряддями праці та борні бачимо в українських казках і легендах, де останні вносяться до соціального поля однаково до людей, тварин чи дерев – творінь матінки-природи.

До прикладу, у казці “Підпишися на те, що не знаєш” дівчина прохає про допомогу віника, кочергу, лопату, закликаючи їх говорити з чортом.⁴ У польських джерелах знаходимо згадки про замовляння козаками рушниць⁵. Та й сама сутність “замовлянь”, як українського магічного феномену часто зводиться до вмовлянь явищ і предметів до певної свідомої поведінки.

Отже, передумови для існування техноанімізму в українській побутовій культурі сьогодення дійсно існують. Вони проглядаються як у фольклорі українського народу, так і історично зафіксованих практиках. Також очевидним є, що часто подібна форма відносин виникає у людини з предметами, які виступають її супутниками у житті, перебувають поруч тривалий час, від “співпраці” з якими залежить успіх того чи іншого виду діяльності. Однак, як ми наочно побачимо далі, не обмежується ними.

Розглянемо ж кілька прикладів словесної взаємодії сучасних нам людей із їх оточенням, зафіксованих автором тексту:

“Коли я у подружки була, у неї в майстерні швейній, так от... вона каже, що до швейної машинки треба теж обов’язково так ставитися. Вона із нею розмовляла, домовлялася, і машинка після цього реально працювати починала. Я так... ну так, в принципі, я так же з компом домовляюся”.⁶

“Я коли в ательє працювала, мені казали старші швачки, що треба обов’язково дружити з машинкою, домовлятися. Бо нічого не вийде. Бабуся шеф-кухаркою була – завжди казала, що пічка натомилася працювати, коли щось не так йшло”.⁷

*“З машиною я говорю. Коли вона вивозила нас із такого л*їна... я просто щоразу: “Дівчинко, просто вивези нас звідси!”⁸*

“Так одразу можна відрізнити, хто з нашого ком’юніті варгеймів (ред. жанр настільних ігор), а хто з-за кордону. Наші вічно говорять з кубами, щось шепочуть, щоби ті випадали правильно!”⁹

“Батько з малих літ мені казав: “Техніка не любить грубих користувачів”.¹⁰

Усі вони яскраво демонструють соціальну взаємодію людей із предметами

³ Eduardo Viveiros de Castro, “Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, Vol. 4, No. 3 (Sep., 1998): 473, <https://www.jstor.org/stable/3034157>

⁴ Ю. Туряниця, упоряд. *Казки одного села* (Ужгород: Карпати, 1979), 58-66.

⁵ Bartosz Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, (Kraków, 1858), 163.

⁶ Аліса Міловідова (1999 р. н.), записав автор, місто Київ, 30 лютого 2024 р.

⁷ Еліна Ключникова (2000 р. н.), записав автор, місто Київ, 7 березня 2024 р.

⁸ Андрій Пономаренко (2003 р. н.), записав автор, місто Київ, 3 січня 2024 р.

⁹ Олексій Суворов (1995 р. н.), записав автор, місто Київ, 17 березня 2024 р.

¹⁰ Кирило Боронов (1996 р. н.), записав автор, місто Київ, 16 березня 2024 р.

побуту й оточення. Предмети у цих зверненнях і поясненнях наділені бажаннями, втомою, особистим ставленням до оточуючих, у тому числі конкретним типом відносин із людиною (як от “дружба”). Можна заявити, що деяка їх частина може бути лише наслідком ужитку мови, що формувалася у межах суспільства-носія анімістичної онтології. А проте, це є нічим іншим, як “несвідомим анімізмом”, згаданим Анною Алісон у своїй праці “Millenium Monsters”¹¹. Пам’ятаємо: анімістична онтологія є системою координат, крізь яку свідомо чи несвідомо людина сприймає світ, і за допомогою якої робить про нього висновки – не просто набором повір’їв про “душі в предметах”.

Для більшої переконливості, наведемо розлогіший запис, поділивши його на кілька частин і прокоментувавши кожну. Оповідачка – Поліна Ощепкова – майстриня у студії з виготовлення косплею, костюмів і реквізиту:

*“У нас абсолютно всі розмовляють з приладами, це для нас абсолютна норма. Кожного разу, коли у нас не працюють прилади, ми кажемо: “Ах ти ж г*мно, я тебе зараз втащу!” Ми також клеїмо оченята (ред.: іграшкові) на всі прилади, у деяких навіть є імена. Наприклад, у нашого компресора є... зараз... Михалич.*

Але у нас тільки в майстерні ми розмовляємо з приладами. Швейки (ред.: швачки) – це інша каста. У майстерні всі трохи тют-тют, і розмовляють з приладами, і кричать на них. А швейки ні, вони чуть-чуть адекватні. Я впевнена, що наодинці вони всі розмовляють з приладами. Але коли всі разом сидять – то ні...”¹²

Тут варто зазначити демонстративність цього спілкування, як наслідок взаємодії людей зі спільною власністю у спільному робочому просторі. На противагу інтимній і серйозній взаємодії швачок із власним інструментом, з яким вони проводять море часу практично що “наодинці”, поведінка ця показова, демонстративна, а тому не може сприйматися за побутову норму кожного співробітника. А проте, демонстративність не скасовує факту наявності ставлення до речей та техніки із якими взаємодія відбувається, подібного до міжлюдського.

Було б некоректним заявити, що через цю “показовість” анімістичність моменту повністю випаровується, адже це не є грою на широкий загаль, але виключно на свою маленьку закриту спільноту. Скоріше, анімістична онтологія, як онтологія соціальна за визначенням, легше та “природніше” набуває зовнішніх проявів у оточенні соціуму. Також вона часто робить це у жартівливому ключі, але, як ми побачимо далі, переростає у дещо більше й сталіше, аніж миттєвість усмішки:

“До речі, не тільки прилади, типу пилосос, чи там будівельний фен. У нас тиски є, і вони теж з оченятами... І навіть коли у нас закінчилися інструменти, яким ми можемо приклеїти оченята, чи якось із ними розмовляти – ми робимо собі ще більше напарників. Наприклад, у манекенів... ми намальовали йому посмішку і сказали, що це “Дружок-Пиріжок”. І ми сезонно змінюємо йому краватку, наприклад, на Різдво капелюшок, або на Гелловін.

У нас багато однакових манекенів, у них немає імен, але є манекен Дама. Один із найбільших манекенів. І є ще чоловічий манекен Гена – він дуже всратий, у нього рука, нога, голова – все лежить окремо одне від одного. І у нього є татушка з написом “поштет”. Ми не знаємо, звідки вона взялась, здається, його вже придбали таким. І ми любимо Гену, з ним ми також розмовляємо. Був прикол, що нам запропонували взяти новий манекен, і ми: “Як так? Це ж Гена! Він частина нашої команди!”¹³

¹¹ Anne Allison, *Millennial Monsters: Japanese Toys and the Global Imagination*, (Oakland: University of California Press, 2006)

¹² Поліна Ощепкова (1999 р. н.), записав автор, місто Київ, 2 лютого 2024 р.

¹³ Поліна Ощепкова (1999 р. н.), записав автор, місто Київ...

Як ми можемо бачити, оповідачка несвідомо зауважує, що манекен Геннадій має “тату” – не “відмітину” чи “штамп”, але суто людський елемент декорації тіла. Він не просто експлуатований задля жарту предмет, він – “частина команди”, з якою сама команда не бажає розставатися навіть на користь кращого (за суто фізичними характеристиками) предмету. З деякими предметами відбувається взаємодія у вигляді зміни “одягу”, їм приділяється увага на свята. Закріпимо ж вагу цього ставлення:

“У нас є правило – ми не кричимо на епоксидну смолу. Бо не схватиться. І, знаєте, ти спочатку з цього смієшся, а потім кричиш на епоксидку і вона не схватується. І ти розумієш – не можна кричати на епоксидку...”¹⁴

Дійсно, конкретний абзац можна сприйняти за простий забобон, можливо навіть похідний від популярної в Україні заборони кричати на тісто. Най і виразно анімістичний, наповнений типовим для міжлюдських відносин емоційним аспектом, йому бракує соціальності, персоналії самої смоли. А проте, цей абзац дає нам привід віднести до техноанімістичних проявів і себе самого, і згаданий забобон (адже що епоксидна смола, що тісто – є творами людських рук і технологічного прогресу). Та нагадує про тяглість і всепроникність зв'язку між “традиційним” і “сучасним”, які так часто бувають одне одному протиставляються.

Повертаючись до згаданої полегшувальної ролі соціуму для зовнішнього прояву анімізму, а також необов'язковості цього прояву для наявності анімізму внутрішнього, розглянемо останню частину запису:

“До речі, я коли сама сиджу і нікого не має – я ні з ким ніколи не розмовляю. Ми з друзями розмовляємо з інструментами перед усіма, щоби інші посміялися, підтримали розмову. Але я, особисто я, ніколи сама собі не розмовляла з інструментами. Але у мене брат розмовляє з комп'ютером, мама з пилососом і хлопець з принтером.

Хоча, я постійно собі про таке думаю... у мене з цим були проблеми, що я дуже часто думаю, що всі неживі речі – вони якби живі. В цьому у мене була проблема викидати старі речі, іграшки, тому що мені їх неймовірна шкода, наче я їх кидаю. Ну, коротше, у мене так з усім. Я можу каштан підібрати з вулиці, та казати, що він справжній, він мій друг. П'ятнадцять років буде лежати у мене на полиці, вже згнив там, але я його не викину, тому що мені його шкода.”¹⁵

Неможливо заперечити ні соціальність цієї взаємодії, ні, що важливіше для нас, глибини взаємодії молодого людини, вихованої поза межами того, що ми часто уявляємо під терміном “традиційне суспільство”, з об'єктами побутовими для будь-якого міського жителя. Навіть тими від яких результат діяльності людини ніяк не залежить.

Підсумовуючи, варто зазначити, що в диджиталізованому постіндустріальному українському суспільстві сьогодення ще донедавна звана виключно “архаїчною формою релігії” анімістична онтологія нікуди не зникла, але трансформувалася. Якщо ці дріб'язкові трансформації взагалі варто враховувати за зміну. Найлегше у сучасному світі помітити його у ставленні не стільки до місцин, як це було популярно раніше, але до окремих речей, де самоочевидна техноанімістичність дозволяє відокремити сучасне від переданого старшим поколінням. Цей феномен потребує ґрунтовнішого дослідження, але його існування в українській культурі не викликає сумнівів і містить великий потенціал для подальшого самостійного не репресованого розвитку.

¹⁴ Поліна Ощепкова (1999 р. н.), записав автор, місто Київ...

¹⁵ Поліна Ощепкова (1999 р. н.), записав автор, місто Київ...

Список використаних джерел:

1. Інтерв'ю. Аліса Міловідова (1999 р. н.), записав Олександр Пономаренко, місто Київ, 30 лютого 2024 р.
2. Інтерв'ю. Андрій Пономаренко (2003 р. н.), записав автор, місто Київ, 3 січня 2024 р.
3. Інтерв'ю. Еліна Ключникова (2000 р. н.), записав автор, місто Київ, 7 березня 2024 р.
4. Інтерв'ю. Кирило Боронов (1996 р. н.), записав Олександр Пономаренко, місто Київ, 16 березня 2024 р.
5. Інтерв'ю. Олексій Суворов (1995 р. н.), записав Олександр Пономаренко, місто Київ, 17 березня 2024 р.
6. Інтерв'ю. Поліна Ощепкова (1999 р. н.), записав Олександр Пономаренко, місто Київ, 2 лютого 2024 р.
7. Туряниця, Юрій (упоряд.). 1979. Казки одного села. Ужгород: Карпати.
8. "Back to nature: Why cottagecore is the perfect escapism", Irish Independent, accessed April 1, 2024. <https://www.independent.ie/life/back-to-nature-why-cottagecore-is-the-perfect-escapism/39125784.html>.
9. Descola, Philippe and Gisli Palsson. 1994. Nature and society: anthropological perspectives. London: Routledge.
10. Paprocki, Bartosz. 1858. Herby rycerstwa polskiego. Kraków: Kazimierz Józef Turowski.
11. Viveiros de Castro, Eduardo. 1998. "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism". The Journal of the Royal Anthropological Institute 4, no. 3: 469-488.